

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکز

دانشکده هنر و معماری / گروه ارتباط تصویری

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: ارتباط تصویری

عنوان:

طراحی و گرافیک با الهام از خطوط سنگ قبور تخت فولاد و ایبانه اصفهان

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر جلال الدین سلطان کاشفی

استاد مشاور:

جناب آقای هادی دانش

پژوهشگر:

مسعود شکیبایی

تابستان ۱۳۸۹

تقدیم به همسر

که مهر و محبتش همواره تکیه‌گاهی استوار در طول

زندگیم بوده و هست

با سپاس فراوان از استاد بزرگوار جناب آقای

دکتر جلال‌الدین سلطان کاشفی

که سیمای استادی‌اش به زیور نور ایمان، انسانیت، اخلاق و دانش آراسته است و به بصیرت علمی، تواضع فراوان و آگاهی و دقت نظر خاصشان در امر به ثمر رساندن این پایان‌نامه همواره راهنمایم بوده و مرا هدایت فرمودند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مسعود شکیبایی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۶۰۰۲۷۶۹۲۰۰ در رشته ارتباط تصویری که در تاریخ ۸۹/۱۱/۳۰ از پایان نامه خود تحت عنوان : طراحی و گرافیک با الهام از خطوط سنگ قبور تخت فولاد و ایبانه اصفهان

با کسب نمره ۱۸/۷۵ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: مسعود شکیبایی

تاریخ و امضا:

بسمه تعالی

در تاریخ : ۸۹/۱۱/۳۰

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم/ آقای مسعود شکیبایی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره

۱۸/۷۵ تمام به حروف هجده و هفتاد و پنج و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه .....

فصل اول: کلیات طرح

۴	۱-۱ بیان مسئله .....
۴	۲-۱ سؤالات .....
۵	۳-۱ فرضیه .....
۵	۴-۱ اهداف ها .....
۵	۵-۱ روش تحقیق .....
۵	۶-۱ مشکلات پژوهشی .....

فصل دوم: تاریخچه خوشنویسی و تخت فولاد

۸	۱-۲ ریشه های خط عربی .....
۱۰	۲-۲ خط کوفی .....
۱۱	۳-۲ تحول خطوط مستدیرو قوسی .....
۱۵	۴-۲ خطوط مهم مطابق عرف و سنت قدیم .....
۱۶	۵-۲ تحولات بعدی خوشنویسی .....
۲۰	۶-۲ گورستانهای شهر اصفهان در ادوار مختلف تاریخی .....
۲۱	۷-۲ گورستان تخت فولاد .....

فصل سوم : تخت فولاد وایبانه تجلی گاه فرهنگ و هنر اصفهان

- ۳-۱ آثار موجود, نشانه فرهنگ و هنر اصفهان ۳۶
- ۳-۲ تخت فولاد تجلی گاه شاهکارهای هنری ۳۷
- ۳-۳ انواع سنگ نوشته های موجود ۴۰
- ۳-۴ سنگ قبر های تخت فولاد ۴۲
- ۳-۵ ایبانه ۶۷

فصل چهارم : سهم گرافیک امروز از خوشنویسی دیروز

- ۴-۱ سهم گرافیک امروز از خوشنویسی دیروز ۷۸
- ۴-۲ نمادها نشانه ها ۷۹
- ۴-۳ تایپوگرافی ۸۱
- ۴-۴ طراحی حروف ۹۰

فصل پنجم : گزارش کار عملی

- ۴-۱-۱ عکاسی از سنگ قبور مناطق تخت فولاد ۹۲
- ۴-۲-۲ مراحل شکل گیری تایپ فیس ۱۰۲
- نتیجه گیری ۱۱۸
- منابع و مأخذ ۱۲۱

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۸	تصویر ۱-۲
۱۱	تصویر ۲-۲
۱۲	تصویر ۳-۲
۱۳	تصویر ۴-۲
۱۸	تصویر ۵-۲
۱۹	تصویر ۶-۲
۲۱	تصویر ۷-۲
۳۷	تصویر ۱-۳
۳۸	تصویر ۲-۳
۳۹	تصویر ۳-۳
۴۳	تصویر ۴-۳
۴۴	تصویر ۵-۳
۴۵	تصویر ۶-۳
۴۶	تصویر ۷-۳
۵۴	تصویر ۸-۳
۵۵	تصویر ۹-۳
۵۵	تصویر ۱۰-۳
۵۶	تصویر ۱۱-۳
۵۷	تصویر ۱۲-۳

٦١	تصویر ٣-١٣
٦١	تصویر ٣-١٤
٦٢	تصویر ٣-١٥
٦٥	تصویر ٣-١٦
٦٧	تصویر ٣-١٧
٧٤	تصویر ٣-١٨
٧٤	تصویر ٣-١٩
٧٥	تصویر ٣-٢٠
٧٦	تصویر ٣-٢١
٧٩	تصویر ٣-٢٢
٨١	تصویر ٤-١
٨٥	تصویر ٤-٢
٨٦	تصویر ٤-٣
٨٧	تصویر ٤-٤
٨٨	تصویر ٤-٥
٨٩	تصویر ٤-٦
٨٩	تصویر ٤-٧

مقدمه

با شکل گیری ارتباطات در زندگی انسان ، خط والفبا به صورت قراردادهایی ثبت شدند . حروف الفبا در دوران مختلف تاریخی با توجه به مقتضیات زمان و مکان ، اشکال متنوعی پذیرفته و این امر موجب پیدایش اقلام متنوع حروف شده است . بدین ترتیب خط به عنوان برجسته ترین وسیله ارتباطی برای هر قوم و ملتی مطرح شد و به طبع آن هنر خوشنویسی شکل گرفت .

خوشنویسی در طول تاریخ برای مسلمانان هنری مقدس بوده و برای ایرانیان با توجه به ظرایف، جایگاه و تنوع کاربردی از گذشته تا به حال همواره اعتباری خاص داشته است. اهمیت به قرآن، فرهنگ شهادت، دنیای بعد از مرگ و جایگاه مناسک و مراسم های آئینی و مذهبی در بین مسلمانان و نیز اهمیت کتیبه نگاری و حکاکی بر روی سنگ قبور باعث شد تا هنر خوشنویسی و به طبع آن هنر حکاکی روی سنگ قبور بعد از اسلام هر چه بیشتر ظهور کند و خوشنویسی تزئینی در کنار دیگر تزئینات از جایگاه ویژه ای برخوردار شود که با وجود هنرمندان بسیار در این عرصه خط کوفی و خط نسخ تحول زیادی یافت و در کنار خطوط به کار رفته و مورد استفاده، هنرهای تزئینی نیز پیشرفت کرد.

از میان خطوط مختلف اسلامی _خط کوفی و خط نسخ با خاصیت منحصر به فرد خود امکانات متنوعی را در اختیار طراحان گرافیک قرار می دهد. خط کوفی پایه اصلی اقلام سته و خط نسخ از آغاز برای سهولت در نوشتن ابداع شد و به مرور زمان سیر تکاملی خود را طی کرد. این خط با توجه به ویژگیهای خوانایی و آسان نویسی نسبت به خطوط دیگر کاربرد بیشتری داشته و الگوی مناسبی برای طراحی حروف فارسی و تایپوگرافی است.

آنچه انجام این پژوهش را ضروری می سازد اهمیت و ارزش آثار بدست آمده دو منطقه تخت فولاد و ایبانه اصفهان چه از لحاظ تاریخی و فرهنگی و چه از لحاظ زیبا شناسی و بررسی خطوط و نوع حکاکی بر روی این سنگ قبور است که در آن جمع کثیری از مشاهیر مدفون هستند. به طوریکه به جرات می توان آن را از موارد منحصر به فرد گورستان های کشور به حساب آورد.

در حال حاضر با توجه به نیازهای طراحی گرافیک و کمبود فونت های مناسب و زیبای فارسی پایبندی به موازین خط نسخ راهکاری مناسب برای طراحی حروف ایرانی است و شاید یکی از مشکلات اساسی در این حیطة، عدم شناخت و آگاهی کافی باشد. دستیابی به فونتهای مناسب با هویت ایرانی از طریق جستجو و کنکاش و شناخت ویژگی های خطوط سنتی این امکان را به ما می دهد تا با توجه به این شناخت در هر چه بهتر شدن تایپوگرافی و طراحی فارسی گامی هر چند کوچک برداریم. در اشاره به سیر تاریخی تکامل و تحول خوشنویسی اسلامی در طول تاریخ و کاربرد آن در هنرهای تزئینی سنگ قبرهای دوره های مختلف در منطقه تخت فولاد و ایبانه اصفهان، سعی شده تا با نگاه زیبا شناسی به این آثار، هنر گرافیک و گرایشهای آن مانند نشانه و تایپو گرافی و طراحی حروف را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهیم و هدف از این تحقیق، بررسی ویژگیهای ارزنده سنگ قبرهای موجود، آثار بدیع و بی نظیر خوشنویسی خوشنویسان به شیوه های بسیار زیبا در تخت فولاد اصفهان و کاربرد آن بر گرافیک نوین (طراحی حروف) امروز و طراحی تایپ فیزی الهام گرفته و مبتنی بر خطوط بدست آمده از این سنگ قبور است.

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱ بیان مسئله

تاریخ همیشه در میان تمدن های بشری از اهمیت بسیاری برخوردار بوده است. اهمیت به تاریخ و خوشنویسی ما را بر آن داشت تا برای آثار بدست آمده از یکی از شاهکارهای هنری جهان در اصفهان بپردازیم. مزار تخت فولاد و گنجینه ای ارزشمند از آثار مختلف هنری خوشنویس و حجاری با عناصر تزئینی است که برگی زرین از کتاب تاریخ فرهنگ و هنر این سرزمین به شمار می رود.

برای سیر تاریخی تکامل و تحول خوشنویسی اسلامی در طول تاریخ و کاربرد آن در هنرهای تزئینی سنگ قبرهای دوره های مختلف در منطقه تخت فولاد و ابیانه اصفهان و با توجه به نیازهای طراحی گرافیک و کمبود فونت های مناسب و زیبای فارس این مسئله مطرح است که این آثار می تواند در گرافیک نوین طراحی حروف و تایپوگرافی تأثیر داشته باشد.

آیا با تلاش و کماوش و بررسی آثار بدست آمده می توان در طراحی حروف تحولی ایجاد کرد؟

۲-۱ سوالات

- ۱- آیا خوشنویسی تأثیری در گرافیک (تایپوگرافی) و (طراحی حروف) داشته است؟
- ۲- آیا از خطوط بدست آمده از سنگ قبور تخت فولاد می توان در گرافیک نوین تحولی ایجاد کرد؟

۳- آیا ارتباط تاریخی بین آثار بدست آمده از تخت فولاد و ایبانه اصفهان وجود دارد؟

۳-۱ فرضیه

فرض بر این است با دستیابی به آثار تاریخی هنرمندان خوشنویس در گذشته با توجه به نیازهای طراحی گرافیک و کمبود فونت مناسب و زیبای فارس، پابندی طراحی حروف فارسی به موازین و قواعد خط نسخ کاوش و بررسی و تحول این آثار در خلق آثار گرافیکی مؤثر خواهد بود.

۴-۱ اهداف ها

بررسی تاریخچه سنگ قبور تخت فون و اصفهان ایبانه و تفاوت هنر سنگ تراشیس دو نطقه جهت کشف انتقال اطلاعات هنری و فرهنگی و بصری و تأثیر آنها بر یکدیگر و استخراج خطوط حکاکی شده در هر دو منطقه جهت کاربرد گرافیک امروز (طراحی تایپ فیس تخت فولاد)

۵-۱ روش تحقیق

شیوه پژوهش میدانی - کتابخانه ای - تحقیقی و استدلالی بر اساس نظریات بر مبنای شواهد تاریخی و تصاویر و نشانه های موجود بوده است.

۶-۱ مشکلات پژوهشی

کمبود و منابع تصویری و از بین رفتن قبرستان تخت فولاد اصفهان و نیز قبرستان روستای ایبانه که این باعث شده دسترسی به عکس و تصاویر مشکلاتی را بوجود آورد قدمت آثار بدست آمد از سنگ

قبرهای موجود از بین رفتن بخشی از سنگ قبرها و عدم دسترسی به تاریخچه آنها از مشکلات پژوهشی این رساله بوده است.

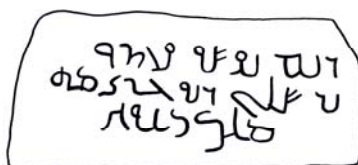
فصل دوم

تاریخچه خوشنویسی و تخت فولاد

۲- اریشه های خط عربی

عربها بر عکس ملل باستانی، دیگر همچون مصریان باستان بابلی ها و چینی ها که از هزاران سال پیش شیوه نگارش پیچیده ای داشتند، مدت زیادی نیست که به شیوه نگارش دست یافته اند. اگر چه حتی در قیاس با زبانهای متداول امروزی، از نظر گستردگی کاربرد، فقط الفبای رومی بر عربی ارجحیت دارد، خط عربی سالها پس از خطوط دیگر توسعه و گسترش یافت.

این خط عربی که در حدود ۶۰۰ سال پیش از میلاد در شبه جزیره عربستان پدید آمد، در ابتدا برای نگارش قرآن و سایر متون دینی و ادبی به کار می‌رفت. این خط در طول تاریخ به تدریج تغییراتی را تجربه کرد و به خط عربی امروزی تبدیل شد.

این خط در حدود ۶۰۰ سال پیش از میلاد در شبه جزیره عربستان پدید آمد.

این خط در حدود ۶۰۰ سال پیش از میلاد در شبه جزیره عربستان پدید آمد.

این خط در حدود ۶۰۰ سال پیش از میلاد در شبه جزیره عربستان پدید آمد.

۲- اکتیبه های نبتی که مدرکی دال بر منشاء خط عربی است قدیمی ترین کتیبه بر روی سنگ قبر ام الجمال به تاریخ حدوده ۲۵۰ میلادی

(بالا) بعدی مربوط به مقبره ی شاعری به نام امروالقیس

علت توسعه و گسترش یافتن دیرخط عربی این بود که عربها بطور اخص از قبایل چادر نشین بوده و نسبت به نوشتن کلمات بدگمان بودند. آنها به صورت گسترده ای جهت ضبط اطلاعات و تبادل گفت و شنود به سنن روایی متکی بودند. در دوران پیش از اسلام و مخصوصا در قرن ششم میلادی که عصر حماسی ادبیات عرب بود، شاید بتوان گفت که شعر بیش از هر چیز دیگری ارزش و اعتبار داشت و تنها ابزار ادبی به شمار می آمد با وجود این سنن روایی تقریبا تنها روش جاودانه ساختن اشعار به شمار می آمد. بنا به سنن ادبی عربها، فقط فرمان نوشتن چند قصیده داده شده است که سبع معلقات نامیده شده و شاهکار مسلم محسوب می شوند اعراب این هفت قصیده را به طور خاص گرامی می داشتند، بدین گونه که این معلقات را بارز می نگاشتند و بر دیواره های کعبه در مکه می آویختند. حتی پس از غلبه یافتن اسلام در اوائل قرن اول هجری / قرن هفتم میلادی قرآن در ابتدا در میان مسلمانان نه تنها از طریق کلمات مکتوب بلکه عمدتا از طریق سنت شفاهی یعنی ضبط حفظ آیات منتشر میشد. با توجه به این نکته زمانی که عربها لزوم مکتوب کردن نوشته هایشان را دریافتند در زیبا سازی خطشان بر هنر جهان تفوق پیشی جستند. آنها در زمان نسبتا کوتاهی تحولی قابل توجه در امر خطاطی به وجود آوردند که خط عربی را به وسیله هنری که انعکاس دهنده نبوغ و جذب کننده بهترین استعدادهای هنری اشان بود، تغییر دادند. زبان عربی به گروه خطوط الفبای سامی تعلق دارد. که بیشتر مصمت ها در آن نشان داده می شود. اگرچه در گذشته نظرات بحث انگیز زیادی در مورد اصل و منشاء خط عربی و رابطه اش با گروه خط (سامی) وجود داشته است، امروزه همه پژوهشگران بی غرض براین امر توافق دارند که خط عربی شمالی که سرانجام بردیگرخطوط پیشی جسته و ویژه نگارش قرآن شد، به میزان قابل ملاحظه ای با خط نبطی ارتباط دارد، که این خط نیز به نوبه خود از خط آرامی نشات گرفته است. نبطی ها علاوه بر قرابت بسیار با دیگر قبائل عربی، ارتباطات فرهنگی و تجاری نیز با ایشان داشتند. نبطی ها از اعراب بادیه نشین بودند و در سرزمینی که از سینا و شمال عربستان تا جنوب سوریه، امتداد داشت، ساکن بودند و

حکومتی را پایه گذاری کردند که مرکزیت آن در اطراف شهرهای حجر، پتره و بصری بود. خط نبطی ها تاثیرات عمیق و ژرفی را بر تحولات اولیه خط عربی گذاشت.

قدیمی ترین نمونه خط عربی جزم است. خط جزم به احتمال زیاد از حروف نبطی ها مشتق شده است. این تحولات مشخص تحت تاثیر نوعی خطی بیگانه به نام سوریه ای بود، مخصوصا در حیره و انبار که در اواخر قرن پنجم و اوائل قرن ششم میلادی کاربرد بیشتری داشت. ویژگیهایش زاویه دار و مستقیم بود. خط جزم و تناسبات برابر حروفش بدون شک بر روی تحولات و توسعه خط معروف کوفی که چندی بعد بدنبال آمد اثر گذاشت، که دربرگیرنده همان ویژگیهای بارز بود. خط جزم به گسترش و توسعه خود ادامه داد و به تدریج به خط رایج کلیه اعراب تبدیل شد، تا اینکه با ظهور اسلام، مقام و شان خطی مقدس را به خود گرفت که خداوند آن را برای رساندن پیام الهی به انسان برگزید. (خوشنویسی اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۹)

۲-۲ خط های کوفی

کتیبه نگاری و خوشنویسی بر روی سنگ قبور در اسلام بسیار مورد استفاده قرار گرفت و اهمیت کتیبه نگاری باعث شد تا خوشنویسی نیز در کنار دیگر تزئینات از جایگاه ویژه ای برخوردار شود که با وجود هنرمندان بسیار در این عرصه خط کوفی تحول زیادی یافت که در کنار خطوط مورد استفاده هنرهای تزئینی نیز پیشرفت کرد اهمیت به قرآن، فرهنگ شهادت، دنیای بعد از مرگ باعث شد تا با وجود خط کوفی در دو شهر جدید اسلامی یعنی بصره و کوفه زمینه رقابت برای دو گروه از محققان و خوشنویسان مشتاق مهیا شود تا خط کوفی هر چه بیشتر ظهور کند.

کوفه تاثیر عمده ای در فراهم آوردن زمینه بازسازی و اصلاح خطوط نامانوس مکی - مدنی داشت و در واقع کوفه وارث مردمان و فرهنگ حیره به شمار می رفت. اگر چه باید چنین انگاشت که این بهسازی خطوط در هر دو نمونه خط اعم از خط زاویه دار و خط انحنادار به کار گرفته شد، اما کوفه به علت بازسازی و اصلاح اولیه با استفاده از تطبیق ساختاری آن با اصول و ویژگیهای خط سوری،

مشهور شد. در نتیجه خط جدیدی بوجود آمد، که اندازه های متناسب و مشخصی داشت و بیانگر چهارگوش ها و زاویه هایی با استفاده از سرکش های عمودی کوتاه و خطوط افقی امتداد یافته بود، که به عنوان خط الكوفی (خط کوفی) مشهور شد، که نه تنها جانشین تمام مقاصد اصلاح گرایانه قبلی شد، بلکه بنیادی ترین اثرات را بر روی تمامی تحولات آینده خوشنویسی عربی گذاشت.

۲-۲ سنگ تراشه ای از خط کوفی تزئینی با سرها و انتها های پایانی حروف به شکل دندانه

تاریخ ۱۰۸۴/۴۷۶

خط کوفی ساده اولیه بازتابی از محیط اجتماعی و فرهنگ خشنی بود که در آن رشد کرد. اما هنگامی که زمان به سمت شکوه و عظمت رشد می کرد، خط کوفی این وضعیت را با توسعه اشکال تزئینی خالص و ناب انعکاس بخشید. از همان اوایل قرن دوم/ هشتم، خط کوفی تزئینی، عنصر مهمی در هنر اسلامی همچون سر سوره های قرآنی، کتیبه های سکه ای و بیشتر نوشته های یادبودی و مذهبی به شمار می رفت. (خوشنویسی اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۱۲)

۲-۳ تحول خطوط مستدیر و قوسی

نگارش عربی از همان ابتدا در سرزمین عربی حجاز، به دو گروه عمدتاً مقور و مدور (منحنی و گرد) مبسوط و مستقیم (کشیده و دارای خط مستقیم) تقسیم می گردد. خط مائل و مشق و دیگر انواع خط کوفی جزء گروه دوم محسوب می شوند اما تمام خطوط مستدیر و قوسی (انحناءدار) به دسته اول متعلق هستند. به حر حال این نکته می بایستی تاکید شود که این قانون جامعیت و